

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І.І.МЕЧНИКОВА

Крижановська Тетяна Олександрівна

УДК 114:172.12:316.47(043.3)

**САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ
В ІНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ СУСПІЛЬСТВА**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеському національному університеті імені І.І.Мечникова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор

Матковська Ірина Яківна

Одеський національний університет
імені І.І.Мечникова, професор кафедри філософії
та основ загальногуманітарного знання
філософського факультету

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор

Єрмоленко Анатолій Миколайович

Інститут філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України,
завідувач відділом соціальної філософії

кандидат філософських наук, доцент

Ковальова Ніна Іванівна,

Одеський національний політехнічний університет,
доцент кафедри культурології та мистецтвознавства

Захист відбудеться «___» _____ 2010 року о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.09 при Одеському національному університеті імені І.І.Мечникова за адресою: 65026, м. Одеса, вул. Новосельського, 64.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеського національного університету імені І.І.Мечникова за адресою: 65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.

Автореферат розісланий «___» _____ 2010 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В.Сумченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і доцільність теми дисертаційного дослідження визначається як загальними суспільними тенденціями межі другого та третього тисячоліть, так і специфічними рисами суспільного розвитку України на сучасному етапі. Останні можна означити як прагнення до пошуку інституційних шляхів закріплення таких соціальних форм та відносин, які б слугували достатньо надійним ґрунтом для розвитку, перш за все, правового суспільства. Таке суспільство, як доводить світова соціальна практика, не може постати без формування громадських інституцій, самостійної громадської думки, громадських об'єднань, які становили б імпульс для розвитку державної стратегії. У зв'язку з цим однією з найактуальніших соціальних проблем постає питання самоідентифікації як особистісного самовизначення, пошуку людиною не тільки екзистенційного сенсу свого існування, але й соціального вираження свого буття, можливості висловлення та врахування своєї думки щодо інституційного закріплення тієї чи іншої практики та взагалі інституційно-правових засад суспільства.

Теоретична нагальність аналізу взаємозв'язку та взаємовпливу розвитку інституційних форм та процесу особистісної самоідентифікації походить із ситуації «смерті суб'єкта» як носія чистої когнітивної раціональності. Зокрема, постмодерністська думка вважає самоідентичність функцією соціальних обставин, продуктом мовних практик та суспільних форм. Але якщо особистість є лише дискурсивним конструктом, то постає проблема: як вона може бути відповідальною за себе і за інших? Як може бути носієм соціальних прав та обов'язків? У цьому контексті перед сучасною соціальною філософією постає нагальною потреба відійти як від тих соціальних теорій, які представляють суспільство у вигляді налаштованого механізму, що має здатність саморегулюватись та функціонувати, фактично, незалежно від зусиль, праці, натхнення людей, так і від суб'єктоцентрованих соціальних теорій.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Проблема відтворення інституційних форм суспільства у зв'язку із самовизначенням та свободою людини у своєму широкому контексті є однією з найдавніших філософських проблем. Однак лише у західній філософії Нового часу у зв'язку з утвердженням розуміння особистості як самостійної одиниці суспільства, проблема наближається до свого сучасного формулювання як

проблема самовизначення своєї сутності та свободи поряд з іншими особистостями, відносини з якими врегульовуються інституційними нормами, приписами та правилами, які, у свою чергу, є об'єктивно існуючими, але суб'єктивно відтворюваними. Ця проблема розробляється в працях Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Тьоніса, А. Фергюсона, Дж. С. Міля та інших. Із 60-х років ХХ ст. тема ідентичності в її різноманітних конотаціях стала однією з найпопулярніших у соціальному та гуманітарному знанні. Постмодернізм виявив проблематичність феномену ідентичності, його складність, нестійкість та переплетеність з неоднозначними соціальними процесами. У постструктуралізмі опрацьовується новий підхід до ідентичності, який відкидає передумову первісного існування «сутності» людської особистості (М. Фуко, Ж. Дерріда та інші). Зі свого боку, інші сучасні дослідники наголошують на необхідності переосмислення проблеми існування людини в колі інституційних установлень і повернення цього питання в рідше моральної проблематики (К.-О. Апелль, Ю. Габермас, В. Гьосле, М. Рідель, П. Рікер та інші).

В історії української думки тема інститутів пов'язана з націо- та державотворенням, а також з юридичною проблематикою. Її розробку, здебільшого дотичну, ми знаходимо в працях М. Грушевського, Д. Донцова, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, В. Липинського, М. Туган-Барановського, І. Франка, Б. Цимбалістого та інших. У сучасній українській соціальній філософії означена проблематика осмислюється у працях В. Андрущенка, Є. Бистрицького, А. Єрмоленка, А. Карася, А. Лоя, В. Малахова, М. Михальченка, Я. Паська, М. Поповича, С. Пролєєва, М. Тура та інших.

Загалом треба відзначити, що у зв'язку із нагальністю переосмислення понять «особистість», «соціальний суб'єкт», «громадянин» у соціально-філософській думці набуває неабиякого значення розробка теми взаємозв'язку процесів особистісної самоідентифікації та інституційного розвитку суспільства. Особливо болючим, як видається автору, є питання особистісної самоідентифікації в сучасних умовах трансформації інститутів в українському суспільстві, що, водночас, поєднується із стрімкими загальносуспільними світовими процесами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота відповідає планам наукової діяльності філософського

факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова і була виконана в рамках комплексної теми кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання ОНУ ім. І.І. Мечникова «Філософсько-методологічні дослідження гуманітарного знання» (номер державної реєстрації 245).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розкриття та обґрунтування значення процесу особистісної самоідентифікації для розвитку інституційної сфери сучасного суспільства. Досягнення мети здійснюється через вирішення таких **завдань**:

- 1) аналіз історичного ґрунту формування проблеми існування людини в колі інституційних установлень, виявлення основних теоретичних підходів до питання взаємозв'язку інституційних форм суспільства та особистісної самоідентифікації в класичній філософії;
- 2) розкриття інтелектуальних витоків ідеї інтерсуб'єктивного простору як одного з варіантів сучасних соціальних парадигм, виявлення її основних теоретичних положень;
- 3) висвітлення сутнісних ознак, смислу соціального інституту як феномену соціального буття; виявлення особливостей сучасної інтерпретації інституційної сфери суспільного життя, характеру взаємовпливу державних та громадських інституцій;
- 4) простеження основних традицій розуміння феномену особистості, означення специфіки його сучасного тлумачення, з'ясування особливостей процесу особистісної самоідентифікації у зв'язку з поворотом до теми інтерсуб'єктивності;
- 5) дослідження практичного виміру особистісної самоідентифікації через аналіз таких основоположних інституційних засад, як «справедливість» та «відповідальність», виявлення особливостей сучасного бачення цих феноменів та сучасних теоретичних підходів до них;
- 6) виявлення характеру зв'язку між процесом самоідентифікації особистості та відтворенням, оновленням і розвитком у сучасному суспільстві інституційної сфери.

Об'єктом дисертаційного дослідження виступає інституційна сфера суспільства.

Предметом дослідження є взаємозв'язок між процесами особистісної самоідентифікації та відтворенням і розвитком інституційної сфери сучасного демократичного суспільства.

Теоретичні та методологічні основи дослідження впливають з означення предмета та поставлених завдань і обумовлені авторським баченням інституційної сфери у вигляді інтерсуб'єктивного простору. Тобто, концепція інтерсуб'єктивності постає певним методологічним принципом роботи, який дозволяє висвітлити один із сучасних поглядів на процес самоідентифікації особистості в інституційному просторі суспільства, на становлення, відтворення й розвиток інституційних форм і відносин.

При дослідженні окремих феноменів у дисертації також використані такі методи: а) структурно-функціональний (при аналізі інституційних форм суспільства); б) комунікативний та діалогічний (при аналізі соціальних відносин); в) герменевтичний (як спосіб інтерпретації себе та *іншого*); г) порівняльний (при зіставленні різних моделей особистісних та інституційних феноменів); д) аналізу та синтезу (при дослідженні багатогранності соціальних феноменів та одержання підстав для висновків). Особливості предмета дослідження вимагають аналізу філософських проблем на ґрунті ширших міждисциплінарних досліджень, що полягає в осмисленні певних здобутків соціології, філософії політики, філософії права, економічної теорії, теорії комунікації.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у виявленні важливості та особливостей взаємозв'язку між процесами особистісної самоідентифікації та формуванням і розвитком сучасних демократичних інституцій, у визначенні соціально-філософського аспекту феномену інституту з огляду на повернення до інтерсуб'єктивної парадигми мислення. Результатами дисертаційного дослідження стали такі нові положення:

- вперше продемонстровано евристичну плідність дослідження взаємозв'язку процесу особистісної самоідентифікації та інституційного розвитку суспільства для соціально-філософської думки;
- вперше визначено філософський аспект соціального інституту у вигляді інтерсуб'єктивного феномену;
- вперше зафіксовано відмінності й спільні риси двох основних теоретичних моделей соціальних інститутів, що сформулювалися в класичній філософській думці – ціннісно-нормативній та конструктивно-процедурній;

- вперше виокремлено основні дослідницькі позиції в межах інтерсуб'єктивної моделі – етико-онтологічну та морально-рефлексивну, показана їх односторонність, запропоновано стратегію дослідження інститутів за принципом їх компліментарності;
- набуло подальшого розвитку розрізнення держави і громадянського суспільства на основі виявлення особливостей інституційних процесів у кожному з них;
- надано нове тлумачення практичному аспекту особистісної самоідентифікації як процесу самовизначення, який відбувається через феномени самооцінки, самоповаги, сумління та має як внутрішньо особистісні, так і інтерсуб'єктивні основи.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані висновки відкривають новий ракурс досліджень як у соціальній філософії, так і в спеціальних науках. Матеріали дисертації можуть бути використані в навчальному процесі, при написанні навчальних посібників і підготовці курсів і спецкурсів з філософських дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та складові дисертаційного дослідження відображені та обговорені на міжнародних та всеукраїнських конференціях, серед яких: міжнародна наукова конференція «Біографічний метод у сучасному гуманітарному знанні» (Одеса – 2008); Всеукраїнська наукова конференція «Правове життя сучасної України» (Одеса – 2008); Четверта студентсько-аспірантська міждисциплінарна конференція «Філософія. Нове покоління: Діалог. Комунікація. Дискурс» (Київ – 2009); міжнародна наукова конференція «Філософія повсякденності» (Київ – 2009); третя міжнародна науково-практична конференція «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави та громадянського суспільства» (Одеса – 2010).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення в чотирьох статтях, серед яких три – у спеціалізованих виданнях, відповідно до переліку, затвердженого ВАК України, а також у матеріалах чотирьох науково-практичних конференцій. Загальний обсяг публікацій – 2,5 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Відповідно до поставлених завдань та логіки дослідження дисертація містить вступ, три розділи, сім підрозділів, висновки та список використаної літератури. Обсяг тексту дисертації становить 172 машинописних сторінки і 20 сторінок списку використаної літератури, у якому міститься 204 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, здійснено огляд стану й напрямів наукового опрацювання проблеми, визначено мету, основні завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано його методологічні засади, сформульовано положення, що становлять наукову новизну і виносяться на захист, розкрито теоретичне й практичне значення дисертаційного дослідження, вказано його апробацію, структуру та обсяг.

Перший розділ – «Парадигмальні моделі інститутів у класичній філософії та особливості осягнення в них особистісної самоідентифікації» – містить два підрозділи. На початку розділу окреслюються межі та визначаються основні критерії дослідження. Зазначено, що предмет дослідження аналізується з моральної точки зору. Дослідницька позиція автора визначається тим, що, по-перше, суспільство аналізується у якості соціального простору у вигляді багатоваріативних людських інтенцій, відносин, соціальних установлень, динамічних конструкцій. Друге положення стосується гуманітарного знання, в річищі якого проводиться дослідження. Найважливішими його складовими є жива взаємодія особистостей, інші індивіди та їх життя. При цьому однією із складових процесу пізнання постає діалогічність, комунікативність.

У підрозділі 1.1. – «Самоідентифікація в ціннісно-нормативній моделі інститутів» – аналізуються соціально-філософські концепції, які виходять з того, що висхідним та неусувним моментом існування людської особистості є те, що вона належить до певної спільноти. Самоідентифікація, згідно з цією моделлю є віднаходженням свого місця в спільному соціальному просторі. Ці місця створюються внаслідок процесів диференціації та спеціалізації суспільства, закріплені інститутами й утворюють досить жорсткий суспільний каркас, який підтримується ціннісно-нормативними установленнями. Соціальні концепції Платона, Арістотеля, Г.Гегеля подають цю позицію в класичній традиції найбільш змістовно та слугують вихідними точками для продовження цієї думки в сучасній соціальній філософії.

У платонівській соціальній моделі інститути постають формами, що впорядковують суспільне життя, які покликані, по-перше, зберігати цілісність та дієздатність суспільства, а, по-друге – створювати певний ціннісно-нормативний клімат, у якому живуть члени суспільства. Основну інституційну проблему Платон вбачає в егоїстичному суперництві.

Запобігти цьому може такий шлях організації соціальних інститутів, щоб суспільство являло собою не окремі групи конфліктуючих індивідуумів, а єдиний організм на кшталт сім'ї.

Арістотель так само визнавав етичне призначення суспільних інститутів, але на відміну від Платона, обстоював необхідність соціальної множинності як основи різнобічного взаємного доповнення. На думку мислителя, важливим є значення індивідуальної практики як в інституційному розвої суспільства, так і в процесі морального зростання людини.

Подібно до соціальних поглядів Платона й Арістотеля, Г.Гегель викладає теорію інститутів у термінах соціальних функцій. Цінність певної особи залежить від роботи, яку та виконує, і від ролі, яку та відіграє в суспільній драмі. Індивід має бути «опосередкованим» через довгу низку корпорацій та асоціацій. Ці інституції подаються автором невід'ємними від людської природи, з одного боку, а з іншого – такими, що увібрали в себе історію народу.

Підрозділ 1.2. – «Самоідентифікація в конструктивно-процедурній моделі інститутів» – присвячено дослідженню основних етапів формування у філософській думці ідеї ефективності інституцій стосовно підтримки особистих прав і свобод та узгодженості останніх у суспільному просторі. Самоідентифікація особистості в цій моделі ґрунтується ідеєю автономності, що має на увазі самодостатність, внутрішню активність, яка дає поштовх зовнішнім діям, самоцінність, незалежність у судженнях та моральних переконаннях. Найбільший вплив на поставання такого погляду становлять концепції Т. Гоббса, Дж. Локка, І. Канта.

На відміну від панівної до Нового часу арістотелівської теорії незмінності суспільних інститутів, Т.Гоббс висуває теорію їх саморегулювання. Інститути постають цілями, до яких мають наближатися окремі людські істоти, і ніяк не є висхідними умовами цивілізованого життя людей. Інститути – плід спільної дії людей, їх відносин; це – мистецтво жити разом, яке вимагає не стільки моральних, скільки правових засад у суспільстві.

Дж. Локк вважає, що підмурком усього інституційного устрою постають окремі особистості з їх невід'ємним правом власності. Замість права користуватися спільним добром, Дж. Локк запроваджує особистісні права, які обмежують сферу компетенції спільноти. Державні інституції

можуть бути визнані суспільством лише тоді, коли вони підтримують суспільні інтереси. Причому ці інтереси випливають з особистісних прав, які кожен передав суспільству з метою кращого збереження своєї свободи і власності.

Згідно з позицією І. Канта, індивідуальні права і свободи, на яких ґрунтуються інституції, мають не тільки і не стільки емпіричний сенс. Задля того, щоб право набуло значення внутрішньої спонукальної сили, йому потрібно стати чинником культури, тобто певної праці над собою. Інститути корелюються із суспільною владою, яка пов'язується з моральними принципами, причому напрямок переводиться від зовнішньопримусового її застосування до внутрішньоусвідомленого, який ґрунтується загальним законом свободи.

Таким чином, ми вважаємо, що в класичній соціально-філософській думці можна виділити дві основні теоретичні моделі інститутів, а саме: ціннісно-нормативну та конструктивно-процедурну. У цих двох моделях відбивається методологічне розрізнення, яке сформувалось у соціальній думці в період Нового часу і продовжує певним чином існувати й зараз у вигляді протиставлення соціального холізму та індивідуалізму. Сучасна соціально-теоретична думка спрямовує свою увагу, здебільшого, на осягнення відносин між соціальними суб'єктами. І в цьому сенсі, увага до сфери «інтер» як сумісного простору існування людей відбиває новий теоретичний погляд на суспільство, відповідає формуванню нової соціальної парадигми.

Другий розділ – «Інтерсуб'єктивна модель інституційного простору та особистісного буття» – містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1. – «Інтерсуб'єктивність як загальнолюдський суспільний простір» - йдеться про етапи теоретичного усвідомлення природи сфери «інтер». Представники феноменологічної та екзистенційної думки, осмислюючи інтерсуб'єктивні основи людського існування, базовою для філософського аналізу вважають категорію Я. Погляд на світ сумісного існування людей у цій перспективі виходить з егоцентричної позиції суб'єкта (Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр та інші). У той же час, у рамках діалогічної філософії тема інтерсуб'єктивності постає у вигляді акту сумісного творення світу спілкування з *іншим* (М. Бубер, Г.С. Батіщев, Е. Левінас та інші). Особливої ваги набуває ідея щодо асиметричних засад людських стосунків. На відміну від магістрального для європейської моральної свідомості симетричного тлумачення відносин,

філософія діалогу акцентує увагу на здатності віддавати перевагу *іншому* над собою. У герменевтичній філософії відбувається спроба побудувати таку концепцію *іншості*, яка б віддавала належне як асиметричним, так і симетричним відносинам через розуміння *іншого* як *кожного* (П. Рікер). Представники комунікативної філософії намагаються розширити рамки поняття «інтерсуб'єктивність» до загальнолюдської сфери спілкування і дії, яка об'єднується спільністю мовних можливостей суб'єктів та наявністю всезагального морального універсуму (К.-О. Апель, Ю.Габермас). На наш погляд, першим кроком до інтерсуб'єктивності є визнання універсальної моралі, яка звертається до будь-якої людини, до якої локальної культури вона б не належала. Але за пріоритетністю універсалізації, неминучим є наступний крок: втілення загальнолюдського начала моралі в його неповторних формах. Поняття «рівність», «універсальність», «всезагальність» без розуміння значущості особистості залишаються абстрактними. Цінність особистості полягає як в її внеску в раціонально-комунікативне конструювання суспільного світу, так і в тих настановах, які вона несе у цей світ.

У підрозділі 2.2. – «Соціальний інститут: теоретичні горизонти та інтерсуб'єктивні основи» – досліджується поняття «соціальний інститут» у різних галузях наук, зазначається, що теоретичний сенс соціального інституту не може бути вичерпаним у вигляді певного визначення, а відкривається у різноманітності та плюралістичній комунікації різних концепцій у вигляді завжди відкритого питання. Соціально-філософський сенс інституту досягається у вигляді відкриття поєднуючого сенсу тих різноманітних явищ, які залучаються до проблемного поля інституційної сфери суспільства. На нашу думку, можна виділити такі сутнісні ознаки інституційних форм соціального буття: упорядкованість, структурність, нормативність, спеціалізація, практичність. Теоретичні обрії соціального інституту окреслюються у вигляді всезагальної взаємозалежності соціальних суб'єктів один від одного, коли жодний не може бути безвідносним до буття *інших*. Таке розуміння розширює теоретичні межі інституту від суто державних форм до ствердження комплексності відношень, зв'язків, які упорядковують соціальне життя, надають йому об'єктивно-нормативного змісту.

Інституційний простір суспільства включає в себе як громадські, так і державні інституції, які спеціалізуються у різноманітних сферах суспільного життя. Простір інститутів має місце там, де інституційні

норми можуть обговорюватись, де існує вільна комунікація, де сфера «між», як публічна сфера, мінімізує можливість насильства, а натомість дає змогу здійснюватися суто інституційній практиці. І в цьому сенсі громадянське суспільство є тим особливим феноменом, який має постійно генерувати себе. У цьому проявляється особливий характер процесів інституалізації та легітимації, що відбуваються в громадянському суспільстві. Вони пов'язані із життєвими формами та суспільною практикою, у яких на противагу формальним інституціям все залежить від участі громадян, від того, як вони сприймають свої права і беруть участь у рішеннях щодо їх вдосконалення. Це і є основою здійснення народного суверенітету, неодмінним ґрунтом владних відносин, які відрізняються від силових методів управління. Цей процес неможливий без самоусвідомлення громадянами себе з позиції самостійних індивідуальних членів суспільства, здатних захистити як свої інтереси, так і ідею спільного блага.

У підрозділі 2.3. – «Особистісна самоідентифікація в інтерсуб'єктивно конститутованому соціальному просторі» – зазначається, що власна індивідуальність не може бути усвідомлена без створення спільного з *іншими* сумісного розмовного, смислового, морально-ціннісного та діяльнісного простору. Інтерсуб'єктивне розуміння феномену особистості переводить в інше річище і трактування особистісної самоідентифікації. Традиційно цей процес пов'язується з авторефлексією, у ході якої пізнається та усвідомлюється ставлення до себе самого. У зв'язку з поворотом до теми інтерсуб'єктивності самоідентифікація пов'язується з морально-етичним ставленням до *інших* та соціокультурного життя загалом. Моральний сенс процесу особистісної самоідентифікації, на нашу думку, можна досягнути через феномени самооцінки та самоповаги, які, у свою чергу, пов'язуються у феномені сумління. З одного боку, ми стикаємось із самоцілепокладанням особистості, яка як індивід повинна вести власне й унікальне життя, а з другого, – із рівнозначною повагою, яка означає не абстрактність моральних норм, а є висхідною точкою поважного ставлення до всіх індивідуальних життєвих ситуацій та планів усіх людей. Сумління існує якраз для того, щоб людина мала змогу протистояти тиску загальності соціального буття. Сумління, мабуть, і є тією мірою, за допомогою якої особистість визначає свою автономію, спрямовуючись у соціальне життя, і в той же час обмежуючи його владу над собою.

На нашу думку, інтерсуб'єктивна модель соціального простору повинна враховувати як орієнтацію суб'єктів на взаєморозуміння, так і мету, як одну з онтологічних характеристик особистості. Соціальне життя будується не стільки на пасивній толерантності, скільки на активних діях, причому не примусових, а особисто виплеканих. Реальна модель соціального простору наскрізь просякнута особистими прагненнями, що потребують самодіяльності, рішучості, а іноді й неабиякої мужності; але й неможливо її побудувати без врахування інтересів інших людей, виявлення засад суспільної солідарності, особистого бажання і прагнення спільного цивілізованого життя.

У третьому розділі – «Практичний вимір особистісної самоідентифікації в інституційному просторі суспільства», що містить два підрозділи, досліджуються такі класичні соціально-філософські категорії, як «справедливість» та «відповідальність», причому здійснюється перехід від онтологізації та гносеологізації цих категорій до їх морального розвою, що власне й уможлиблює реконструкцію їх практичного сенсу.

У підрозділі 3.1. – «Справедливість як інституційна та особистісна цінність» – розглядаються дистрибутивна та комунітативна моделі справедливості. Дистрибутивна модель як справедливий розподіл ґрунтується розумінням того, що в суспільстві існує співпраця, без якої не існувало б соціальне життя і соціальні блага. Тож дистрибуція має виходити з принципу стимулювання праці кожного члена суспільства. Тобто, справедливий розподіл ґрунтується на ідеї взаємної заборгованості всіх без винятку членів суспільства. Суспільна практика накладає свої корективи на формальний сенс справедливого розподілу різноманітних благ. Але при цьому треба пам'ятати, що кожне благо, кожна перевага несе з собою певні втрати, чим більша або важливіша частка загальносуспільних благ, тим більша відповідальність накладається на того, хто їх отримує.

Комунітативна модель справедливості як обміну конструюється у вигляді постійного продукування та підтримки певного загального простору, у якому існує як позитивний, так і негативний обмін. Останній виявляється у вигляді відмови від певних дій, оцінок, суджень, що можуть зруйнувати інтерсуб'єктивну сферу. Завдяки обміну ця сфера розширюється, що на практиці виявляється у вигляді збільшення досвіду, культурного та соціального розвою, збереження традицій та впровадження

інновацій. Справедливість як обмін уможлиблює первинну людську комунікацію та взаємодію. І в цьому сенсі інституційний простір, як простір відкритої публічності, є первинним відносно сектора державних інституцій.

У підрозділі 3.2. – «Відповідальність особистості в інституційному просторі сучасного суспільства» – досліджується феномен відповідальності у двох основних напрямках: субстанційна відповідальність, що стосується певного блага, за який відповідає особистість та універсальна відповідальність, що пов'язується з обов'язком відповідати перед *іншим* за свої дії та їх наслідки. Перший варіант осмислення відповідальності ґрунтується, головним чином, несиметричними відносинами та впливає з первісного піклування батьків за своїх дітей, що, на думку прихильників цієї моделі, ґрунтує всі подальші суспільні відносини. Але відповідальність не може підмінятися піклуванням. Така асиметрична відповідальність завжди будується на деякому, нехай навіть не зовсім усвідомленому, відчутті власної переваги. Те, що є природним у стосунках між батьками й дітьми не може становити ґрунт усіх суспільних відносин. Відповідальність, на нашу думку, має, все ж таки, симетричний характер, що дає нам можливість рухатися від природних почуттів до розумового ґрунту людських відносин. Процес самоідентифікації пов'язується з відповідальністю в інституційному просторі суспільства саме через раціональні основи людських відносин. Визначення себе відбувається, у тому числі, через осмислення відповідальності перед *іншими*, яку особистість накладає на себе за свої дії.

Наприкінці нашого дослідження має сенс звернутися до стану сучасного українського суспільства та його, хоча б короткого, теоретичного осмислення. Нинішнє українське суспільство дослідники окреслюють як амбівалентне за характером, таке, у якому існують два соціальних поля: декларативне і приховане. Така прихована соціальність підпорядкована принципу корпоративної організації. Корпоративізм – політична теорія, згідно з якою суб'єктами суспільства є не окремі особи, а певні соціальні групи. Хоча така групова єдність проголошується під лозунгами солідарності, корпоративізм за своєю суттю не є загальносуспільним об'єднувальним чинником. Його витокami слугують традиції середньовічних гільдій та синдикалізм. У 80-ті роки ХХ ст. ця ідея була переосмисленою у вигляді неокорпоративізму і пропонувалась як вихід з некерованості. Неокорпоративізм виникає як модель протилежна

плюралізмові. Неокорпоративізм може досягати концентрації завдяки двом заходам: завдяки ініціюванню круглих столів для перемовин та через обмеження запрошених груп. Неокорпоративізм є фактично олігопольним варіантом мережевого плюралізму і не функціонує у неоліберальних та плюралістичних суспільних комплексах. На нашу думку, прояви корпоративізму в українському суспільстві та вплив неокорпоративістських ідей на формування його інституцій, багато в чому стали можливими через доволі слабе усвідомлення українським громадянином себе як самостійного індивідуального члена суспільства, здатного захистити свої інтереси, вміння висловлювати свою думку стосовно важливих суспільних питань, здатності критично ставитись до інформації, яка поширюється ЗМІ. Громадянська позиція, на нашу думку, прямо пов'язана з процесами самоідентифікації особистості, розвитком ідей як індивідуальної свободи, самоцінності кожного, так і ідей спільного блага та громадянської солідарності, що конституюється, в свою чергу, взаємною повагою та суспільною відкритістю.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі проведено соціально-філософський аналіз інституційної сфери суспільства, досліджено особливості взаємозв'язку процесу особистісної самоідентифікації та відтворення й розвитку інституційних форм і відношень у суспільному просторі. Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки.

У результаті дослідження теоретичного ґрунту феномену соціального інституту встановлено, що соціальний інститут є неоднозначним комплексним суспільним феноменом, сутність якого ніяк не зводиться до організаційної та управлінської функції держави та її інституцій. На нашу думку, інститут можна визначити як соціальну форму, що упорядковує відносини в певній галузі суспільного життя на основі соціальних норм та цінностей, характеризується взаємозумовленістю та взаємозалежністю суб'єктів соціального простору. Тобто, можна говорити не про загальний суспільний порядок, а про порядок людської всезагальності, що постає безперервним континуумом людського співбуття, в якому здійснюються акти комунікації і взаємодії. Соціальні

інститути, способи та засоби закріплення установлень, їх ціннісний ґрунт, когнітивний потенціал, практичні можливості, певним чином репрезентують суспільство. Якісні характеристики інститутів, а не просто їх наявність, відбивають рівень цивілізованості суспільства, відображають його культурно-історичний шлях, показують його потенціал і перспективи.

У результаті проведеного аналізу було встановлено, що в класичній філософській думці сформулювались дві моделі соціальних інститутів: ціннісно-нормативна та конструктивно-процедурна. У цих, на перший погляд різних інституційних моделях, можна знайти спільні риси, а саме:

- наявність бінарних опозицій, одна з яких є активною і має беззаперечну перевагу, самодостатність, легітимність, «суб'єктність», а інша характеризується пасивністю, несамостійністю, «об'єктністю» (наприклад: «керуючий – підвладний», «сила – підкорення», «наказ – послух» тощо);

- «центризм» обох моделей, чи то «суб'єктоцентризм», чи то «колективоцентризм».

Ці моделі достатньо надійно підтримували інституційну практику в традиційному та індустріальному суспільствах.

Однією із спроб побудувати таку теоретичну конструкцію інститутів, яка відповідала б вимогам сучасного стану суспільства, є інтерсуб'єктивна модель. Інтерсуб'єктивна парадигма виходить з принципу не бінарних, а симетричних позицій, у яких обидві категорії вважаються рівноправними й рівноцінними. У рамках інтерсуб'єктивної парадигми можна виділити дві основні дослідницькі позиції, які можна означити як етико-онтологічна і морально-рефлексивна. Етико-онтологічний погляд на сферу «інтер» акцентує, перш за все, увагу на важливості буттєвісних її засад, розуміючи цю сферу як світ безпосереднього дорефлексивного існування людини. Морально-рефлексивна позиція представляє раціональний погляд на сферу «інтер» та на людські відносини. Сфера «інтер» тут розуміється не стільки як наявне, фактичне, матеріальне, але більш як специфічний ідеальний об'єкт, як активне облаштування суб'єктами суспільного цілого у вигляді раціонально регульованих інтерперсональних стосунків.

Обидві ці позиції є однобічними і, на наш погляд, мають доповнювати одна одну за принципом комплементарності. Взаємини «особистість – особистість» мають на увазі як основоположну рівноцінність та рівноправність *кожного*, так і спроможність уважно

прислухатися до *іншого*. Процес особистісної самоідентифікації в такій теоретичній моделі є постійним порівнянням себе з *іншим* та самовирізненням себе. У цьому процесі важливими є і прагнення зберегти своє індивідуальне буття, і авторефлексивний компонент, завдяки якому особистість самоусвідомлює себе, і ціннісно-моральні основи суспільних відносин.

Інтерсуб'єктивна парадигма надає можливості аналізувати інституційну сферу як певний простір інституційних комплексів, у яких поєднується вся різноманітність інституційних елементів суспільства. Інститут держави характеризується формальним закріпленням установлень, відносин, зв'язків, статусів тощо, має певне тяжіння до консервативності. Громадськість є тією суспільною силою, яка може впливати на інститут держави. Ця соціальна сила виникає внаслідок створення і розбудови широкої мережі горизонтальних зв'язків між громадянами. Інституційні процеси в громадянському суспільстві мають свої особливості. Вони виникають у вигляді певних фрагментів у полі соціальної практики внаслідок творчої, спонтанної, живої комунікації і взаємодії громадян з метою облаштування суспільного життя, що не зводиться до задоволення вузьких життєвих потреб. Ці процеси живляться ініціативами знизу, мають рухомий характер і не можуть бути закріплені за раз і назавжди визначеними особами. Громадянське суспільство виробляє механізми впливу на державні інститути. Але ці механізми для своєї дієвості мають бути визнаними державою. Без таких механізмів суспільство і держава стають відокремленими одне від одного явищами. Це несе в собі загрозу як поглинання суспільства державою, так і «розмивання» держави, її знецінення в очах суспільства і окремих громадян.

На нашу думку, для українського суспільства є важливим артикуляція та осягнення інституційної проблематики. Сучасний інституційний комплекс України знаходиться у стані формування, і у зв'язку з цим є нагальним переосмислення інституційних засад суспільства з акцентуацією взаємозв'язку та взаємовпливу розвою інституцій українського суспільства з процесом самоідентифікації особистості. Особливо важливим є розуміння того, що інституційна практика пов'язується не стільки з особистісним активізмом, скільки з моральними цінностями суспільства та комунікативними можливостями учасників інституційного простору.

ПУБЛІКАЦІЇ

Основні положення дисертаційного дослідження відображені в таких публікаціях автора:

- 1) Крижановська Т.О. Особистість в інституційному просторі суспільства / Т.О.Крижановська // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2008. – № 289. – Серія «Теорія культури і філософія науки». – Вип. 36. – С.122 – 129.
- 2) Крижановська Т.О. Соціальна концепція Ю. Габермаса в її застосуванні до аналізу суспільних інституцій / Т.О.Крижановська // Практична філософія. – 2009. - № 3. – С.230 – 235.
- 3) Крижановська Т.О. Самоідентичність особистості й моральні джерела / Т.О.Крижановська // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2009. – Вип. 1(23).– С.51 – 56.
- 4) Крижановська Т.О. Професійна біографія в інституційному просторі суспільства / Т.О.Крижановська / Curriculum Vitae. Збірник наукових праць. – Вип. 1. Біографічний метод у гуманітарному пізнанні. – Одеса: ФОП Фрідман О.С., 2009. – С . 48 – 57.
- 5) Крижановська Т.О. Людина в полі соціальних інститутів: комунікативний підхід / Т.О.Крижановська // Правове життя сучасної України: Всеукраїнська наукова конференція, 18-19 квітня 2008р.: тези докл. – С.110 – 112.
- 6) Крижановська Т.О. Комунікація в інституційному просторі суспільства / Т.О.Крижановська // Діалог. Комунікація. Дискурс: четверта студентсько-аспірантська міждисциплінарна конференція, 26-28 лютого 2009р.: тези докл. – С.71 – 74.
- 7) Крижановська Т.О. Соціальні інститути: практика і свобода / Т.О.Крижановська // Філософія повсякденності: міжнародна наукова конференція, 17 жовтня 2009р.: тези докл. – С.36 – 39.
- 8) Крижановська Т.О. Теоретичні моделі інституційних комплексів суспільства / Т.О.Крижановська // Украина в системе современных цивилизаций: трансформации государства и гражданского общества: третья международная научно-практическая конференция, 21-22 мая 2010 г.: тезисы докл. – Т.1. – С. 405 – 409.

АНОТАЦІЇ

Крижановська Т.О. Самоідентифікація особистості в інституційному просторі суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03. – Соціальна філософія та філософія історії. – Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Одеса, 2010.

Дисертація присвячена актуальній, проте не достатньо опрацьованій у сучасній філософській літературі проблемі з'ясування особливостей взаємозв'язку та взаємовпливу процесу особистісної самоідентифікації та відтворення й розвитку інституційних форм і відносин у суспільному просторі. Доведено важливість морально-етичного контексту розуміння інституційної дійсності, що надає важливого значення практикам здійснення свободи особистості, необхідності її самовизначення як дійсно вільної істоти. Використання в роботі інтерсуб'єктивного підходу дозволило представити суспільні інститути у вигляді певних комплексів, у яких поєднується вся різноманітність інституційних елементів суспільства. Процес самоідентифікації особистості розуміється як постійне знаходження себе в комунікації та взаємодії з *іншими*.

Ключові слова: інституційний простір, інституційний комплекс, інтерсуб'єктивність, практика, самоідентифікація особистості, свобода, самооцінка, самоповага, сумління, справедливість, відповідальність.

Tetiana Kryzhanovska. Personality Identification in Institution Space of Society. – Manuscript. The dissertation for the degree of Candidate of Philosophical Sciences. Specialization 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – The National I.I.Mechnikov University. – Odessa, 2010.

The dissertation is devoted to actual but insufficiently investigated problem on reveal of the peculiarity of interrelationship and influence between personality identification and development of institution forms and relations in space of society. The paper also presents the moral context of institutional reality. It attach importance to the self-determination and the free practice in the institution space of society. The spatial method has given an opportunity to present the institutions of society as complexes which combine all variety of

institution elements of society. Personality self-identification in institution space of society is presented as continual finding of personality essence in communication and interaction with *others*.

Key words: institution space, institution complex, practice, personality self-identification, freedom, self-appraisal, self-esteem, conscience, justice, responsibility, inter-subjectivity.

Крыжановская Т.А. Самоидентификация личности в институциональном пространстве общества. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – Социальная философия и философия истории. – Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова. – Одесса, 2010.

Диссертация посвящена актуальной, но недостаточно разработанной в современной философской литературе проблеме выявления особенностей взаимосвязи и взаимовлияния процесса личностной самоидентификации и поддержания и развития институциональных форм и отношений в социальном пространстве. Автор ставит в качестве своей цели анализ как смысла и роли социальных институтов в процессе самоопределения личности, так и осознание зависимости институциональной сферы от практических действий свободных и ответственных личностей. Институты не могут редуцироваться к административно-бюрократическим механизмам управления обществом. Необходимо акцентировать моральный контекст институциональной действительности, что нацеливает теоретические исследования к осмыслению ценности личности как уникального и разностороннего феномена, а институциональной практике придаёт в качестве исходной точки необходимость самоопределения личности.

В работе применён интересубъективный подход, что позволило представить институциональное пространство в качестве комбинации различных государственно-гражданских комплексов, которые сосуществуют, взаимодействуют, взаимовлияют друг на друга. Показано, что институт гражданского общества не только уравнивает частную сферу и институт государства, а является средоточием общественных установлений и обновлений.

Установлено, що сучасні дослідження інституціональної проблематики звертаються к тематике *другого* и изучают не столько социальные формы, сколько отношения. Показано, что *другой* в інституціональному просторі розуміється як *кожний* и не являється абстрактною данністю, а феноменом, який має вільним самовиявленням.

Обосновано, що самоідентифікація личности в інституціональному просторі являється постійним процесом самоопределення, який відбувається з допомогою таких феноменів, як самооцінка, самоповага, совість. Ці феномени мають як внутріличні, так и інтерсуб'єктивні основи.

Ключевые слова: інституціональний простор, інституціональний комплекс, інтерсуб'єктивність, практика, самоідентифікація личности, вільа, самооцінка, самоповага, совість, справедливість, відповідальність.

Бібліографічний опис: Крижановська Т. Самоідентифікація особистості в інституційному просторі суспільства : автореферат дис. на здобуття наук. ступеню канд. філос. наук : спец.: 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Т. О. Крижановська. – Одеса, 2010. – 20[1] с.